

Potíže s češtinou**O tvarech infinitivu v dnešní češtině**

MILAN JELÍNEK

Sledujeme-li změny v českém časování od doby vydání *Podrobné mluvnice českého jazyka* Josefa Dobrovského (1809), můžeme konstatovat, že se z české spisovné konjugace postupně ztrácejí některé tvary, jejichž knižnost se stupňovala do archaičnosti. Kromě toho kodifikační příručky stále více připouštějí ve spisovné normě dublety, které se vyvinuly v běžné mluveném jazyce a odtud v různé míře pronikaly do spisovného jazyka.

K rozsáhlejším změnám kodifikace slovesných tvarů došlo v posledním vydání *Pravidel českého pravopisu* v r. 1993. Poznamenejme, že Pravidla sice uváděním tvaroslovných podob u podstatných jmen a zájmen (jen v ojedinělých případech i u jmen přídavných) a zejména u sloves přesahují svou pravopisnou tematiku, ale tvaroslovné údaje pomáhají uživatelům češtiny zvládnout spisovnou normu. Už jsme si ostatně na podvojnost informací poskytovaných Pravidly zvykli. První vydání pochází z r. 1902 a bděl nad ním významný jazykovědec Jan Gebauer. Aby upozornil na to, že Pravidla zachycují i některé kolísající tvary z deklinace a konjugace, rozšířil jejich titul na *Pravidla hledící k českému pravopisu a tvarosloví*. Tento název byl pak v dalším vydání Pravidel r. 1913 změněn na *Pravidla českého pravopisu a tvarosloví* a později v r. 1921 na *Pravidla českého pravopisu*. Autoři chtěli zjednodušeným titulem zřejmě vyjádřit, že jim šlo v prvé řadě o kodifikaci pravopisu a že údaje tvaroslovné jsou do knihy pojaty jen z důvodů praktických. Ostatně jejich přítomnost v příručce je signalizována dodatkem k titulu: „s abecedním seznamem slov a tvarů“.

Bylo by zajisté zajímavé sledovat změny v kodifikaci tvarů od r. 1902 do poslední úpravy české spisovné normy v r. 1993, ale taková studie by měla mnohem větší rozsah, než jaký se hodí pro populárně zaměřený článek. Nejde mi o historii našeho jazyka, ale o zdůvodnění a také o posouzení morfologických změn, které byly provedeny ve vydání Pravidel z r. 1993 proti předcházejícím vydáním z let 1957-1958. A aby můj článek nepřesáhl potřebnou míru, rozhodl jsem se probrat jen úpravy tvarů slovesných. O skloňování bych pojednal někdy jindy.

Začneme tvarem, který pozornosti uživatelů Pravidel jistě neunikl. Poprvé byla slovesa v infinitivu uvedena s příponou *-t*, a nikoli *-ti*. V dnešních Pravidlech tedy čteme *běžet* místo *běžeti*. Kdo má české jazykové povědomí, pociťuje bezpochyby úlevu. Už některé mluvnice od počátku 19. stol. připojovaly k tradiční formě infinitivu na *-ti* dubletu na *-t*, např. *dělati // dělat*. Ve spisovných textech se však koncovka *-ti* udržovala až do 30. let 20. stol. a pak se ještě objevovala v textech autorů, kteří

měli zálibu v knižním vyjadřování. Vzpomínám si na rady gymnaziálního češtináře, který nám koncem 30. let koncovku *-ti* stále doporučoval, i když ji už tehdy všichni pociťovali jako silně knižní. Srovnejme například vyjádření: *musíte obrátiti stránku s podobou obrátit*.

Proč se koncovka *-ti* u infinitivu ve spisovném jazyce tak houževnatě držela, když ji i kultivovaný mluvený jazyk už od 14. stol. pomalu opouštěl a když se její knižnost postupně stupňovala v archaičnost? Můžeme to vysvětlit celkovou knižností našeho spisovného jazyka, vždyť se jeho popis od J. Dobrovského zakládal na literární češtině 16. a počátku 17. stol. Mohli bychom vypočítat řadu gramatických jevů, které mají knižní povahu a byly kodifikovány jako jediné spisovné, ačkoli běžně mluvený jazyk je už nahradil jinými prostředky stylově neutrálními nebo hovorovými.

Týká se to např. tvaru 7. plur. u všech jmen: *rozkousat něco zubama* // kniž. spis. *zuby*; nebo tvaru adjektivních přívlasků u substantiv středního rodu v plurálu *velké*, popř. *velký města* // kniž. spis. *velká města*. Nenačím ovšem, abychom se od zítřka začali těchto tradičních tvarů zbavovat. K tomu bude třeba konsenzu národa nebo aspoň jeho inteligence.

K udržování silně knižního infinitivu na *-ti* přispěla i gramatická teorie, která považovala *-t* za supinum (neurčitý slovesný tvar užívaný po slovesech pohybu, např. *přijde soudit živých i mrtvých*) na rozdíl od infinitivního *-ti*. Jak však o tom podávají svědectví staročeské texty, oba tvary se zaměňovaly; obyčejně infinitiv na *-ti* nahrazoval supinum na *-t*. Řadu dokladů shromáždil J. Gebauer v 2. části III. dílu *Historické mluvnice jazyka českého* (1909). Např. v Legendě o Jidášovi z počátku 14. stol. čteme: *král šel spátí*, nebo v Rukopise krumlovském z počátku 15. stol. je zaznamenána věta: [Kristus] *jest přišel volati nespravedlivých* (po supinu bychom čekali genitiv *volat nespravedlivých*). Podle Gebauera v nové češtině zvířel infinitiv a ze supina se zachovaly jen zbytky ve rčeních, např. *půjdu spat*, nebo v citátech z bible. Pokusy o obnovení supina u spisovatelů 19. stol. Gebauer odsoudil jako nemístné archaizování, např. u J. Jungmanna *vydal se vyzkoumat světa* nebo u Fr. Paleckého *knížata nechvátali odkrývat oumyslů svých*.

V dnešní infinitivní příponě sotva jde o vypuštění *-i* z původního *-ti*. Museli bychom tu předpokládat příponu *-t'* (*chodit'*), jak ji nacházíme ve východomoravských a severomoravských nářečích (připomeňme zde snahy Fr. Bartoše nebo J. Ev. Kosiny, aby spisovný jazyk přijal tuto „moravskou“ příponu). Infinitivní *-t* však nevzniklo „ztvrdnutím“ přípony *-t'*, ale zřejmě vlivem supina.

A když už jsme se pustili do posuzování dnešní formy infinitivu, připomeňme ještě infinitiv od slovesného vzoru *peče*. Až do r. 1993 se ve spisovné normě připouštěla jen podoba *péci* (*téci, vléci, říci, moci* aj.). Z hlediska historického je to forma náležitá. Musíme zde předpokládat původní tvar **pekti*, v němž se skupina souhlásek *-kt-* transformovala v západoslovanských jazycích v souhlásku *-c-*. Jenže zakončením na *-ci* se slovesa

patřící ke vzoru *peče* odlišila ode všech ostatních slovesných vzorů, v nichž infinitiv končil na *-ti* (*něsti, bráti, mazati* atd.). Jazyková praxe hledala novou pravidelnost, a tak se už od 14. stol. vedle náležité podoby *pěci* začala objevovat analogická podoba *pěct* (později i s úžením v základu slovesa: *píct*). V infinitivech tohoto typu se uplatnila přípona *-t* vlastně dvakrát.

Pochvalme Pravidla českého pravopisu, že dubletu *s -t* (*pěct*) vřadila do spisovné normy. Uvedla ji sice na druhém místě za formou *pěci*, ale povýšila ji do stavu spisovného. A tak máme právo užívat tvar na *-t*, který v běžně mluveném jazyce už zvítězil, i v projevech spisovných, např. *můžeme to říct obecně*.

Má to však háček: formu na *-t* přece jen pocítujeme jako hovorovou, a proto dodnes v textech knižnější povahy dáváme přednost tradičnímu tvaru na *-ci*, např. *lze to říci obecně*. Všimněme si zde, že jsme možnosti modalitu vyjádřili knižním *lze*, takže jsme uvedli knižní *říci* do jakési stylistické harmonie. Ale nemusíme to dělat a infinitivů na *-ct* se napříště nemusíme bát.

Ještě bychom měli probrat infinitivní tvary slovesného vzoru *začne* (*přijme*). Ale konjugace těchto sloves je složitější, a proto si pojednání o nich ponecháme do samostatného článku. Zatím jen upozorníme na to, že přes naléhání některých Moravanů v minulých dvou stoletích spisovný jazyk nepřijal infinitivní tvary jako *začat, přijat*. Spisovná norma zde požaduje tvar *začít*, který lze dobře vyvodit ze stavu praslovanského, a tvar *přijmout*, který je novější (je odvozen z tvarů přítomných: *přijme* aj.).

Redakci Universitas došlo

ALMANACH 2001. I. ortopedická klinika Lékařské fakulty MU FN u Sv. Anny, Brno. MU v Brně, 2002

Après le post modernisme quelle philosophie? MU Brno, 2003

CENTRAL EUROPEAN NMR DISCUSSION GROUPS. 18th NMR VALTICE 28.-30.4.2003, MU v Brně, 2003

Čejka Marek, Judaismus, politika a stát Izrael. MU v Brně, Mezinárodní politologický ústav, Brno 2003

FOLIA. Summer School DATASTAT 01 Proceedings Edited by Ivana Horová. MU Brno, 2002

GEOMORFOLOGICKÝ SBORNÍK Ed.: K. Kirchner, P. Rošínský. MU v Brně, 2002

Golec Martin, Těšetice-Kyjovice. Horákovská kultura v těšetickém mikroregionu. MU v Brně, 2003

CHEMIE v konzervátorské a restaurátorské praxi. M. K. Nikitiin, E. P. Melnikova. MU Brno, 2003

László Nagy, Hajdúci (1591-1699). MU v Brně, 2002

Lékařská fakulta MU v letech 1997-2002. MU v Brně, 2003

Marek Karel, Obchodněprávní smlouvy. Spisy Právnické fakulty MU v Brně, řada teoretická. MU v Brně, 2003

OVZDUŠÍ 2003. Brno, 5.-7.května 2003. Program a sborník konference. MU v Brně, 2003

VII. Pracovní setkání biochemiků a molekulárních biologů. Sborník příspěvků. MU v Brně, 2003

Prokeš Josef, Estetická výstavba české folkové písně v 60.-80. letech XX. století. MU v Brně, 2003

POKRAČOVÁNÍ NA STR. 70